

STROSSMAYEROVA OSTAVŠTINA — OSTALI FONDOVI

Vladimir Koščak

U prethodnom svesku HZ prikazano je značenje Strossmayerove ostavštine u Arhivu JAZU. U ovom poglavlju daje se pregled ostalih arhivskih fondova, u kojima su do danas sačuvani Strossmayerovi spisi, i to u granicama FNRJ.

Pod »Strossmayerovi spisi« razumijevaju se dokumenti (pisma i dr.), koji potječu od Strossmayera ili su njemu upravljani, dakle takvi, koji uglavnom čine ostavštinu jednoga javnog radnika. Spisi o Strossmayeru, t. j. službena i privatna saopćenja o njemu, koja nisu bila njemu namijenjena, postoje također u našim arhivima, no takvi nisu zasada uzimani u obzir. To vrijedi i za inozemne arhive, premda i oni, osobito u Beču, Budimpešti i Rimu, sadrže mnogo relevantne građe.

Sasvim je sigurno da i ovaj pregled, kakav jest, nije potpun. Mnoge su ustanove izjavile, da još sređuju pojedine skupine i da će naknadno javiti, ako nađu što bi se odnosilo na Strossmayera. S druge strane, sigurno ima još poneki privatnik, koji posjeduje Strossmayerova pisma, stečena preko različitih nasljedstava i otuđenja. Prema tome, ovaj pregled treba smatrati kao prvi grubi pokušaj stvaranja inventara Strossmayerove ostavštine u našim javnim i privatnim arhivima. Ako je on dodan kao posebno poglavlje, to je učinjeno zato da se upozori na nepotpunost Akademijine ostavštine i dade poticaj, da se jednog dana počne misliti o mogućnosti ujedinjavanja cjelokupne Strossmayerove ostavštine, koja je, ovako rascjepkana, mnogo jače ugrožena.

Pored Arhiva JAZU najviše Strossmayerovih spisa ima u *Dijecezanskom arhivu u Đakovu*.

Dijecezanski arhiv je sređen po godinama. Unutar pojedinih godina akti slijede prema brojevima, koje su dobili prilikom rješavanja na konzistorijalnim sjednicama i ubilježavanjem u exhibitu. Exhibita sada služe kao registri, jer se u njima nalazi i kratak sadržaj svakoga prispjelog akta i njegovo rješenje. Akti teku od konca XVIII. st. (kada su sjedinjene biskupije bosanska i srijemska) do najnovijeg doba. Taj arhiv, premda se odnosi isključivo na dijecezansku administraciju, sadrži ogromnu građu o Strossmayerovu javnom djelovanju za čitavo vrijeme njegovog biskupovanja, t. j. preko pola stoljeća. Važnost Dijecezanskog arhiva za historiografiju najbolje ilustrira ona masa dokumenata u Šišićevu izdanju »Dokumenti i korespondencija, knjiga I., od. god. 1815. do god. 1859.«, za koje je Šišić naveo da se nalaze u Dijecezanskom arhivu u Đakovu.

Danas se više ni jedan dokumenat objavljen u Šišićevoj knjizi ne nalazi u Dijecezanskom arhivu. Šišić je imao običaj da dokumente ne prepisuje, nego da čini olovkom nužne ispravke i opaske na samom originalu i da ih onda šalje direktno u tiskaru. Poslije slaganja oni su mu sigurno vraćeni, no gdje su kasnije završili, danas je sasvim nemoguće reći, jer im nije pronađen nikakav trag ni u Arhivu Akademije, ni u njegovoj ostavštini (u istom arhivu). Objavljeni dokumenti nisu nađeni ni u ostavštini kanonika Andrije Spiletka, koji je Šišića snabdijevao materijalom iz đakovačkog arhiva. O važnosti tog arhiva daje stanoviti pojam i Cepelić-Pavićeva Spomen knjiga prilikom 50-godišnjice Strossmayerova biskupovanja, a i neke rasprave kanonika Spiletka. Učiniti inventar historijski relevantnih spisa tog arhiva, dakle onih koji su potekli iz dijecezanske administracije, dok joj je Strossmayer stajao na čelu, bio bi velik doprinos evidencije arhivske građe o Strossmayeru.

Međutim, u Dijecezanskom arhivu nalazi se skupina od preko 50 svežnjeva, koji sadrže dokumente i drugi pisani i tiskani materijal, također od početka bosansko-srijemske biskupije do 1870. Postoji mišljenje, da je taj materijal skupio i grupirao u spomenute svežnjeve prepošt Pavić¹, možda baš u vrijeme, kad se zajedno s Cepelićem spremao objaviti Strossmayerovu spomenicu (1900), a možda i mnogo kasnije. Svežnjevi su numerirani rimskim brojevima od I do LI, a dva su bez broja. Prvih 26 svežnjeva sadrže materijal o historijatu biskupije od Strossmayera, a ostali obuhvaćaju dokumente o Strossmayeru i njegovu djelovanju. Ostaje pitanje, gdje je Pavić taj materijal našao, jer gotovo nijedan dokumenat ne nosi nikakav registarski broj i prema tome nije izvađen iz užeg Dijecezanskog arhiva. Bit će najvjerojatnije, da je taj materijal Pavić (ako je to on bio) skupio s raznih strana, a u prvom redu u samom biskupskom dvoru, gdje su se sigurno čuvale ostavštine bivših biskupa. Za drugu polovicu toga — nazovimo ga tako — Pavićeva fonda, tj. za 27 svežnjeva o Strossmayeru, stvar je relativno jasna. Taj je dio sastavljen iz privatne korespondencije i dokumenata iz osobnog Strossmayerova arhiva. Od toga se privatnog arhiva u Pavićevo vrijeme nalazio u Đakovu tek manji dio, budući da je Strossmayer veći dio poslao u Akademiju. Zašto nije poslao i taj ostatak?

Zanimljivo je, da se u Pavićevu fondu nalaze pisma i dokumenti isključivo iz razdoblja 1850-67, dok materijal o Vatikanskom koncilu (1869-70) čini izuzetak, iako ne velik. U Strossmayerovoj ostavštini u Arhivu Akademije nalazi se tek nekoliko pisama upućenih Strossmayeru iz prvog decenija njegova biskupovanja (1850-60), a relativno su rijetka pisma iz drugog decenija. Prema tome, očigledno je, da su sva pisma 50-tih i najveći dio pisama 60-tih godina, ukoliko ih sam Strossmayer nije uništio, bila negdje zametnuta, kada je svoju korespondenciju predavao Akademiji (1894). Manje je vjerojatno, da je on namjerno zadržao ta pisma i dokumente. Pavić je zatim taj zametnuti rani dio Strossmayerova arhiva pronašao i svrstao u isti fond s ostavštinom ostalih biskupa, Strossmayerovih prethodnika. Fond je pronađen u biskupskom dvoru tek poslije posljednjeg rata i predan Dijecezanskom arhivu. Na

¹ Mons. Sokol misli, da kratki sadržaj na poledini svakog svežnja potječe od Pavićeve ruke.

taj način može se objasniti, zašto za taj fond ne zna Cepelić, kada poslije Strossmayerove smrti piše Smičiklasu, da će mu predati za Akademiju ostala pisma (1894-1905)². Ali što je još važnije, na taj se način objašnjava veoma značajna činjenica, da taj fond nije bio poznat ni Šišiću, a prema tome ni kanoniku Spiletku, koji mu je dostavljao materijal iz Dijecezanskog arhiva za njegovu »Korespondenciju Strossmayer-Rački« (1928-1931) i prvu knjigu »Dokumenata i korespondencije« (1933). Budući da se u Pavićevu fondu nalaze 102 pisma Račkog Strossmayeru, koja Šišić nije objavio, a isto tako mnogo dragocjenih dokumenata upravo iz 50-tih godina, koje obuhvaćaju Šišićevi »Dokumenti i korespondencija«, a od kojih tu nije ni jedan publiciran, izlazi da je taj fond bio Šišiću potpuno nepoznat. Stoga on i kaže: »Kako je poznato, cjelokupna korespondencija i Strossmayera i Račkog čuva se u Arhivi Jugoslavenske akademije.«³

Materijal u svežnjevima, koji se odnosi na Strossmayera, sređen je tek u gruboj formi. Pisma nisu odvojena od dokumenata, već se često nalaze u istim svežnjevima. Skupine su formirane po tematskoj srodnosti dokumenata (Vatikanski koncil, članci o Balkanu, Osječko sirotište i bolnica u Zagrebu), ili po srodnoj provenijenciji (pisma i okružnice kardinala Haulika, Strossmayerove školske svjedodžbe, Bosna), ili po srodnosti autora pisama (kanonici sv. Jeronima, pisma od aristokracije, pisma književnika, pisma i molbenice različitih privatnih osoba). Prema tome, trebalo bi dosta posla, da se taj fond sredi po suvremenim arhivističkim principima. Međutim, on je u ovom prikazu podijeljen, makar idealno, na dvije osnovne skupine: korespondenciju i dokumente.

1) Pisma su uglavnom sređena po autorima, ali se često poneko pismo istog autora nađe i u drugom svežnju. Alfabetски red autora nije, dakako, proveden, a tako ni kronološki unutar pojedinog autora. Prema najsumarnijoj procjeni, u fondu bi se moglo nalaziti preko tisuću pisama upućenih Strossmayeru i nekoliko desetaka koncepata Strossmayerovih pisama upućenih drugima, najviše autografa. Velik dio tih pisama od goleme je historijske vrijednosti, jer ona potječu pretežno iz doba, kada je Strossmayer sa svom svojom aktivnošću sudjelovao u političkom životu Hrvatske (1860-67). Tu su u prvom redu spomenuta 102 pisma Račkog, koja Šišić nije objavio. Ona su svrstana prema kronološkom redu. Prvo nosi datum 21. I. 1858, a posljednje 23. II. 1896. Dakle, to je upravo prvo razdoblje, za koje Šišić u predgovoru prve knjige »Korespondencije Rački-Strossmayer« kaže: »Naročito teško se osjeća nedostatak pisama Račkoga... Po svemu se čini, da je Rački pomnije čuva biskupova pisma, a to se i lako može razumjeti.« Međutim, sada je jasno, da je i Strossmayer čuvao pisma svoga prijatelja s istom pomnjom, ako ne i većom. Vrlo je značajno da sačuvani, a neobjavljeni niz pisama Račkoga počinje već početkom 1858, dok Strossmayerovi odgovori, koji se čuvaju u Akademijinu Arhivu i koje je Šišić objavio, počinju tek potkraj 1860. Radi se, dakle, o prednosti od tri godine, za koje razdoblje su ova pronađena pisma Račkoga (17) jedini dosad poznati dio njihove korespondencije.

² Korespondencija Rački — Strossmayer I, Predgovor.

³ Strossmayerova ostavština u Arhivu Jugosl. akademije.

Pisma Račkog u Arhivu Akademije i Šišićevoj ediciji počinju teći s 1. III. 1869, dakle se očito nastavljaju na đakovački niz. Prije tog datuma postoje tek 4 pisma Račkoga (1863—68), koja je Šišić objavio i kojih nema u đakovačkom nizu. Kako su iz njega ispala i kako je Šišić do njih došao, teško je odgovoriti. Po svoj prilici, ta su pisma došla s glavninom Strossmayerove korespondencije 1894 u Akademiju. U ono vrijeme bilo je jasno, da se ostala neposlana pisma Račkoga moraju još nalaziti u Đakovu. Dokazuje to podatak Smičiklasa u pismu Strossmayeru (16. XII. 1894), kada govoreći o svom radu na biografiji Račkoga kaže: »Žalim što još do danas ne dobih njegovih pisama, što ih je Vama pisao do godine 1873. Ja, međutim, pišem kako znam i koliko mogu.«⁴ Ako se Smičiklas nije zabunio navodeći 1873, onda to znači, da su pisma Račkoga od 1869-73 došla tek naknadno u Akademijin Arhiv. Prema tome bi u Đakovu postojale izvorno tri skupine pisama Račkoga: a) od 1873-94, koja je Strossmayer poslije smrti Račkoga poslao Akademiji, b) od 1869-73, koja je vjerojatno Cepelić poslije Strossmayerove smrti predao Smičiklasu i c) od 1850—69, koja je Pavić pronašao zajedno s ostalima pa su tako ostala do danas u Đakovu.

Osim pisama Račkoga, u ovom fondu đakovačkog Dijecezanskog arhiva čuvaju se pisma i drugih istaknutih ličnosti Hrvatske u 50-im i 60-im godinama prošloga stoljeća. Mnogi autori tih pisama uopće nisu zastupani u ostavštini u Arhivu Akademije. Od takvih u prvom redu treba spomenuti 6 pisama bana Jelačića iz 1850-52, mahom službena sadržaja.⁵ Korespondencija s banom Šokčevićem je vrlo obilna i sadrži oko 100 pisama na hrvatskom i njemačkom jeziku, a mogla bi se podijeliti na privatna i službena.⁶ Također postoji jedno pismo bana Coroninija i podbana Benka Lentulaja.⁷ Zatim postoji 7 pisama hrvatskog kancelara u Beču Ivana Mažuranića i 3 koncepta Strossmayerovih odgovora,⁸ sve iz g. 1862-65. Što se tiče drugih političara, vrlo značajnu skupinu čini stotinjak pisama Ambroza Vraniczanyja (1853-62), od kojega Akademijin Arhiv ne posjeduje ni jedno pismo Strossmayeru. Ta pisma su vrlo značajan izvor za razumijevanje prilika u Hrvatskoj u vrijeme apsolutizma.⁹ Isto je takav unikum i 9 pisama Eugena Kvaternika (1860-64)¹⁰ i njegov značajan spis o stvaranju Velike Hrvatske od 11. XII. 1860,¹¹ kao i vrlo opširno Strossmayerovo pismo njemu iz 1861.¹² Tu se nalazi i 7 pisama kardinala Haulika (1851-62),¹³ 7 pisama Andrije Brlića (1864-67)¹⁴ i tridesetak pisama bosanskog biskupa Marijana Šunjića (1851—60).¹⁵

⁴ Svežanj 28 i 51.

⁵ Uglavnom u sv. 28, ali i u drugima.

⁶ Svezak 28.

⁷ Svezak 28 i 39.

⁸ Svezak 33 i 49.

⁹ Svezak 27.

¹⁰ Svezak 37.

¹¹ Svezak 48.

¹² Svezak 40.

¹³ Svezak 34.

¹⁴ Svezak 36.

¹⁵ Svezak 27.

Velik je broj autora, od kojih su neki zastupani, a neki nisu, u Strossmayerovoj ostavštini u Akademijinu arhivu, a ovdje se nalazi tek jedno ili nekoliko, najviše desetak, njihovih pisama. Neka budu samo nabrojani: Ožegović, Preradović, Pavlinović, Klaić, Avelin Čepulić, Vojnović, Theiner, Perkovac, Stratimirović, mitropolit Mihajlo, Daničić, Utješenović, Sundečić, Atanacković, Subotić, Nikola Pucić, Miškatović, Vončina, Kukuljević, Lopašić, Šulek, Jagić, Ljubić, Ban, Bogišić, Bleiweis, Kurelac, Veber, Pilar, Kazali, Nodilo, Giorgi, Buratti, Buzolić, Kaboga, Donegani, Grga Martić, Martin Nedić, Pejaković, Topalović. Od Matije Mrazovića sačuvana su 34 pisma.¹⁶

Za razumijevanje Strossmayerova odnosa prema Vatikanu i njegove politike u pogledu glagoljice i slavenskog bogoslužja, crkvenog jedinstva i osobito zavoda sv. Jeronima veoma je važan izvor pedesetak pisama kanonika svetojeronimskog kaptola u Rimu: Voršaka, Črnčića, Parčića, Mlinarića i Sica (1860-67)¹⁷ i nekoliko Strossmayerovih odgovora. Interesantan dokumenat za našu ekonomsku historiju u prošlom stoljeću predstavlja pismo 16 senjskih građana od 5. VIII. 1862, koji traže od Strossmayera, da se založi da se željeznička pruga od Karlovca upravi na Senj, jer je on pogodniji od Rijeke. Spis je upravljen i protiv Trsta, koji da Senjanima otima trgovinu, a završava s velikim planovima o povezivanju Senja s podunavskim, balkanskim i istočnim tržištem.¹⁸ Osim poznatih imena zastupana je velika množina manje poznatih autora, također pretežno s jednim pismom. U njihov rad treba uvrstiti i pisma iz spomenuta dva svežnja bez broja, od kojih jedan nosi naslov: »Razne molbe za potrebe«, a drugi: »Razni spisi i molbe«.

Zanimljivo je, da u tom fondu Dijecezanskog arhiva ima vrlo malo pisama od stranaca u poredbi s Akademijinom ostavštinom, gdje čine stranci gotovo polovinu autora. Stoga se vidi, da je Strossmayer stekao svjetski glas tek u 70-im godinama, osobito poslije Vatikanskog koncila. Ipak je i u ovom fondu zastupana takva ličnost kao što je bio Felix Dupanloup, orleanski biskup, doduše s jednim pismom (12. VI. 1865),¹⁹ ali jedinim dosad poznatim. Zatim je tu 5 pisama (1850-56) Ivana Scitovskog, primasa Ugarske, i 15 pisama bečkog nuncija Viale Prela (1851-65).²⁰ Za historičara umjetnosti bit će važna pisma Overbecka²¹ i Consonija.²² Zatim su tu pisma mnogih ličnosti iz Beča i ostalih mjesta Monarhije (Radetzki, Grünne, Rechberg, Thun, Martini, Rieger, Kolowrat, Lubomirski, Andrassy, Szécsen, Zichy).²³

2) Dokumenti su u ovom fondu Dijecezanskog arhiva zastupani još obilnije nego korespondencija, a mogli bi se podijeliti u četiri grupe (ta podjela se samo donekle poklapa s onom koju slijede svežnjevi, sređeni, kao što je istaknuto,

¹⁶ Svezak 33.

¹⁸ Svezak 40.

¹⁹ Svezak 40.

²⁰ Svezak 45.

²¹ Svezak 31.

²² Svezak 32.

²³ Svezak 38 i 48.

bez konsekvantnog reda): a) autografi Strossmayerovih članaka, govora, propovijedi, okružnica i različitih predstavaka, b) dekreti, bule i svjedodžbe, c) različiti spisi, zapisnici, predstavke i računi, d) stampata.

Strossmayerovih autografa ima velik broj. U prvom redu dolazi u obzir niz koncepata njegovih, uglavnom saborskih, govora, koji su grupirani u dva svežnja,²⁴ zatim govor u svojstvu velikog župana virovitičkog²⁵ i govor u Vukovaru »Pri umieštenju velikog župana«²⁶, jedna okružnica na svećenstvo o osnutku sjemeništa (lat.)²⁷ i nekoliko propovijedi. Postoje i autografi njegovih članaka, od kojih se osobito ističe članak: »Hoćemo li u Reichsrath« (u dvije verzije)²⁸ i »Još jednu i to posljednju prijatelju Hervatske«.²⁹ Strossmayerovih se predstavaka također sačuvao lijep broj: neka bude spomenuta ona banskoj vladi od 4. XII. 1850, zatim na bana Šokčevića i kancelara Mažuranića o osnutku Jugoslavenske akademije od 20. I. 1862³⁰ i predstavka na bana kojom se odriče časti velikog župana (3. III. 1862).³¹

Jednu od najvrednijih skupina čitavog fonda čine autografi, koji se odnose na Vatikanski kancil, a skupljeni su u posebni svežanj. Među njima se osobito ističu koncepti 5—6 govora (koncept govora s datumom 2. VI. 1870 ima naslov »Oratio ultima«, a na drugom stoji zabilježeno olovkom: »non fuit dicta«) i koncept tužbe na predsjedništvo Koncila zbog postupka prilikom govora na plenumu, datiran Romae 23. III. 1870. Sačuvana je još jedna predstavka na predsjedništvo Koncila i velik broj drugih autografa, koji se svi odnose na Koncil.

U posebnu grupu dokumenata idu: kopija carskog dekreta i prijevod papinske bule o imenovanju Strossmayera za đakovačkog biskupa i mnoge školske svjedodžbe u originalu i prijepisu.³³

Među raznim spisima zanimljivi su oni o đakovačkoj katedrali, dokumenti o školama, sirotištu i bolnici u Zagrebu, prijevod Tommaseova spisa o Dalmaciji i sl., a ima dokumenata i privatnog karaktera, kao što su oni o kupovini kuće u Osijeku.

Od tiskanih stvari najveću grupu čine saborski spisi iz g. 1848, 1861 i 1865³⁴ i materijali s konferencije biskupa u Beču 1856.³⁵

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti posjeduje Strossmayerove spise u okviru dviju ustanova: Arhiva i Instituta za književnost.

U Arhivu Akademije, osim Strossmayerove ostavštine koja se ovdje ispušta iz vida, Strossmayerovi spisi, gotovo isključivo korespondencija, nalaze se u nekoliko fondova. U prvom redu dolazi u obzir službeni arhiv Akademije od

²⁴ Svezak 47.

²⁵ Svezak 49.

²⁶ Svezak 47.

²⁷ Svezak 48.

²⁸ Svezak 47.

²⁹ Svezak 27.

³⁰ Svezak 48.

³¹ Svezak 45.

³² Svezak 47.

³³ Svezak 37.

³⁴ Svezak 44.

³⁵ R-5328 i R-5622

samoga njenog početka. U tom fondu Akademijine administracije nalaze se dopisi Strossmayera, koji je bio ne samo utemeljitelj, već i do smrti pokrovitelj Akademije, dopisi Akademije njemu, kao i spisi, koji se odnose na njihovu međusobnu djelatnost. Svih tih akata nema relativno mnogo, ali dobro ilustriraju Strossmayerov odnos prema Akademiji.

Kao prvi akt u katalogu službenog arhiva navedena je Strossmayerova darovnica od 50.000 forinti za utemeljenje Akademije, ali se ona više ne nalazi na mjestu. Sačuvano je Strossmayerovo popratno pismo od 2. X. 1868, kojim šalje darovnicu za svoju galeriju, popis slika i osnovu zakladnice, ali ni tih dokumenata nema. Dobar dio spisa se odnosi na 40.000 forinti, koje je Strossmayer uložio 1869 za Assoziacione Dalmatica, a polovica te svote imala je pripasti Akademiji. Tu je Strossmayerovo pismo od 26. III. 1875 o 40.000 forinti poklonjenih za zgradu Akademije i zatim 27. III. 1888 o daljnjih 10.000 za galeriju, Strossmayerov odgovor na izvještaj o združenju akademijine i sveučilišne knjižnice od 2. II. 1878, dopis o novčanoj pomoći za sahranu Račkog i poslanica prigodom svečane sjednice 10. XII. 1894. Osim spisa o novčanim dotacijama (na primjer Vlahu Bukovcu) postoji mnogo čestitaka za imendan i ostale zgođe, pozivi na svečane sjednice Akademije, kao i Strossmayerove zahvale.

Od ostavština različitih ličnosti, koje se čuvaju u Akademijinom Arhivu, treba u prvom redu spomenuti Jelačićevu. U njoj se nalaze dva Strossmayerova pisma na bana iz Beča (30. VIII. 1848 i 25. VI. 1850), koja je publicirao Šišić u DIK.

U Arhivu JAZU postoji posebna skupina pod naslovom: »Ostavštine književnika i javnih radnika«. Od 19 ostavština te skupine 7 sadrže i Strossmayerova pisma. Ličnosti, u čijim se ostavštinama ona nalaze (njihov broj se navodi u zagradama uz godine datuma), prema redu arhivskog kataloga, jesu: Ivan Črnčić (5, 1869-96), Mijo Krešić (1, 1862), Đuro Daničić (4, 1861-74), Frane Kurelac (1, 1868), Ivan Tkalčić (13, 1885-1903), Đuro Horvatović (1, 1875), Bogoslav Šulek (5, 1860-79). Četiri od ovih imena zastupana su i u Strossmayerovoj ostavštini: Črnčić, Daničić, Šulek i Tkalčić. Takav paralelizam u jednom te istom arhivu problem je, koji se rješava, vjerojatno, najbolje dvostrukim katalogiziranjem.

U novije vrijeme akademik Marko Kostrenčić poklonio je Arhivu Akademije ostavštinu svoga oca Ivana Kostrenčića. Ostavština sadrži pored odlomaka politički vanredno zanimljivog dnevnika (prosinac 1871 — siječnja 1872) uglavnom pisma mnogih naših istaknutih ličnosti. U njoj se nalazi i 15 Strossmayerovih pisama, 1 telegram i 1 bilješka o slikama, sve iz razdoblja od 1869—74, dok je jedna zahvala na čestitki iz 1899. Zahvala je samo potpisana od Strossmayera, dok su sva ostala pisma i bilješka autografi. Pisma idu u razdoblje revizije Nagodbe, i zajedno s Kostrenčićevim pismima iz istog razdoblja u Strossmayerovoj ostavštini pružaju uvid u ulogu, koju je on tada odigrao. Ta je uloga bila znatna, jer je Kostrenčić preuzeo da obradi financijsko-ekonomsku stranu Nagodbe. Nukajući ga da ustraje u radu, Strossmayer mu piše: »Sva naša stvar zavisi od naših financija.« Kostrenčić je dobar dio sakupljenih spisa i podataka poslao Strossmayeru, koji je odobravao, da se rezultati objave u

posebnoj brošuri, što da bi bilo osobito dobro uoči Sabora (1871). Inače u pismima ima podataka o dalmatinskim zastupnicima, a također i o Preradoviću i Ožegoviću, koji su u to doba, kao i Kostrenčić, živjeli u Beču. Posljednja pisma odnose se na slikara Rubena, koji je Strossmayeru već 10 godina bio dužan 1.000 forinti.

U Institutu za književnost JAZU čuva se također priličan broj ostavština, uglavnom hrvatskih književnika. Među njima dolazi u obzir ostavština Ivana Trnskog, u kojem se nalazi 46 pisama Strossmayera Trnskom; jedno je iz 1860, dva su bez datuma, a sva ostala iz vremena od 1874 do 1905. Ta pisma dopunjuju ona pisma Trnskom, koja se nalaze u Strossmayerovoj ostavštini. U Institutu je i 17 Strossmayerovih pisama Korneliji Dežman (1876-97), od toga 13 autografa, i 6 pisama Milivoju Dežmanu (1893—1900), od toga tri autografa. U Šulekovoju ostavštini ima jedno Strossmayerovo pismo iz 1874 i saučešće udovi prilikom njegove smrti. Osim toga, u Institutu se čuva i jedno pismo Strossmayera astronomu Otonu Kučeri iz 1904.

Sveučilišna knjižnica čuva u svojoj rukopisnoj zbirci priličnu množinu Strossmayerovih spisa. Oni bi se mogli podijeliti na pisma (u raznim ostavštinama) i na dokumente (uglavnom nekoliko članaka u rukopisu).

U ostavštini Ljudevita Gaja ima 2 Strossmayerova pisma iz 1849 koja je publicirao Šišić u DIK. Postoje 32 pisma i 3 telegrama Ivanu Mažuraniću (1851—90); među njima nalazi se pismo O. Nikole Šokčevića Strossmayeru iz 1863, koje je on poslao Mažuraniću, ali popratnog pisma nema, i jedno pismo Strossmayera Božidaru Mažuraniću iz Rima 1871. Sva su ta pisma uglavnom privatnog karaktera, različite preporuke i zahvale na čestitkama, ali ima i politički značajnih podataka. Tu se nalazi i kopija jednog pisma zagrebačkom nadbiskupu i kardinalu Mihaloviću iz 1885 i 2 pisama Vatroslavu Jagiću iz 1868.

Najveću skupinu čini 180 pisama Kostu Vojnoviću u vremenskom rasponu od 1864 do 1900.³⁶ U svakoj godini ima jedno ili 2 pisma, osim od 1885—90, kada za svaku godinu postoji i do 30 pisama. Na omotu je bilješka, sigurno od ruke Luje Vojnovića (od kojeg su pisma kupljena): »Pri prenosu iz Pariza u Sain-Cloud izgubila su se pisma od 1883. godine.« Prema svemu izgleda da ih nije bilo više od 2—3. Sva pisma su autografi osim jednog pisanog rukom Anđelka Voršaka (24. XII. 1888). Sva pisma su upravljena na Kostu Vojnovića (»Dragi moj brate Kosto«), osim dva, koja su upravljena na njegovu ženu. Mnoga pisma imaju veliko značenje za upoznavanje političkog i stranačkog života u Hrvatskoj, osobito Strossmayerova odnosa prema pokretu u Dalmaciji i njegove borbe s režimom u Hrvatskoj. Kako u Strossmayerovoj ostavštini postoje svega 4 pisma Strossmayera Kostu Vojnoviću, to su ova ovdje dragocjena nadopuna za onih 450 Vojnovićevih pisama u Arhivu Akademije.

Postoji 30 pisama Šimi Mazzuri (1871—1901). Sve su to autografi, osim jednog pisma bez datuma, koje je od ruke tajnika, ali sa Strossmayerovim potpisom. Sadržaj se odnosi na Strossmayerovo djeljenje stipendija, na đakovačku ekonomiju, čestitke i slično. Politički zanimljivih podataka nema mnogo. Postoji 5 pisama Luju Vojnoviću (1888—99). Tek jedno od njih ima šire značenje, jer sadrži Strossmayerove poglede na odnose Hrvata i Srba.

³⁶ R-5328 i R-5622

Od dokumenata u Sveučilišnoj knjižnici čuva se Strossmayerov rukopis njegovih poznatih »Tri rieči našem sveučilištu od biskupa bosanskoga i sriemskog«; Zatim preporuka nekom Radivoju Francu za put oko svijeta (29. IX. 1901). Tu je i mali svežanj Strossmayerovih priloga za Katolički list, pisanih rukom njegova tajnika Tordinca. Radi se o tri propovijedi, jednoj biskupskoj poslanici i pismu Strossmayera Piu IX. (18. X. i papinom odgovoru 25. XI. 1850). Sve je to tiskano 1851, a poslanica 1860.³⁷

Arhiv grada Zagreba ima Strossmayerovih spisa u fondu »Hrvatsko pjevačko društvo Kolo« i u ostavštini obitelji Jelačić. U prvoj skupini ima 12 Strossmayerovih pisama društvu; od toga su 2 autografa (6. I. 1885 i 22. VIII. 1893), a govore o kulturno-prosvjetnom radu društva, dok je 10 pisama (1877-94) od ruke biskupova tajnika sa Strossmayerovim potpisom. To su sve zahvale na čestitke, osim prvog pisma (upravljeno na predsjednika Miju Krešića), u kojem Strossmayer poklanja 100 forinti, i drugog gdje se radi također o pomoći. U ostavštini obitelji Jelačić postoji Strossmayerov telegram prilikom smrti grofa Đure Jelačića, njegova dugogodišnjeg prijatelja.

U Dijecezanskom muzeju u Zagrebu postoje 2 Strossmayerova pisma: »Pjevačkom društvu Zvonimiru« u Beču (10. II. 1888) i banu Mažuraniću (29. I. 1880), kojim moli za posredovanje kod kralja za pripomoć iz krajiških zaklada za dogradnju Akademijine zgrade i izdavanje Akademijina rječnika i Diplomatičkog zbornika.³⁸

Muzej Slavonije u Osijeku (rodni grad i poslije Đakova glavno Strossmayerovo boravište) posjeduje tek 2 Strossmayerova pisma: jedno je upravljeno na Virovitičku županiju (9. IX. 1850) iz Beča, kojim najavljuje dolazak u Đakovo na ustoličenje u čast biskupa, a drugo na osječki magistrat (datum nije javljen, ali je sigurno iz iste godine), kojim zahvaljuje Osječanima za svečani doček. Osim toga, Muzej posjeduje Strossmayerovu »Oratio«, tiskanu u Beču 1850, pastirski list iz 1852, »Besjedu« — Đakovo 1884 i slično.

Arhiv grada Varaždina ima 5 pisama: jedno od Metela Ožegovića (6. III. 1862), a ostala od Strossmayera, i to jedno Ambrozu Vraniczany-u (30. I. 1862) i 3 Ivanu Kukuljeviću (4. V. 1872, 31. VIII. 1872 i 24. II. 1888.) Kukuljevićeva

³⁷ Državni arhiv u Zagrebu ima nekoliko fondova, koj bi došli u obzir. To su u prvom redu sabelski spisi onih sabora, na kojima je Strossmayer sudjelovao (zapisnici, interpelacije). Zatim su tu spisi Zemaljske vlade, tj. Banskog vijeća (1848-52), Banske vlade (1852-53) i Bosanskog namjesništva (1854-60). Fondu Hrvatske dvorske kancelarije u Beču (1860-68) pripadali su prije i spisi bečke vlade o hrvatskim poslovima za doba apsolutizma (1850-60), koje je Mažuranić skupio po bečkim ministarstvima i uredima i priklopio arhivu svoje kancelarije. Oni su u posljednje vrijeme odijeljeni u poseban fond. Postoji i skupina spisa Hrvatskog ministarstva u Pešti (1868-1918), koji su nam po Mirovnom ugovoru 1926 vraćeni. U svim tim fondovima (a sigurno i drugim) našlo bi se, prema dobivenim informacijama, Strossmayerovih spisa, osobito u skupini Dvorske kancelarije, koja ima poseban dosije Đakovačke biskupije.

³⁸ Što se tiče Nadbiskupskog arhiva u Zagrebu, došla bi u obzir jedino ostavština kardinala Haulika, koja je još nesređena, dočim ostavštine njegovih nasljednika kardinala Mihalovića i nadbiskupa Posilovića ne postoje.

pisma nalaze se u njegovoj ostavštini. Rudolf Wissert,³⁹ uspoređujući sadašnje stanje ostavštine s podacima u Smičiklasovoj raspravi »Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskog«,⁴⁰ navodi da nema više 3 Strossmayerovih pisama (1. VII. 1853, 25. X. 1856 i jedno iz 1859). Pisma Kukuljevića, koja se danas čuvaju u Varaždinskom arhivu, nalaze se i u Arhivu Akademije u prijepisu, koje je poslao upravitelj arhive, a ostala već otprije.

U Trakošćanskom muzeju nalazi se original značajnog Strossmayerova pisma grofu Ivanu Draškoviću od 4. III. 1887. To je Strossmayerov opširan odgovor na Draškovićev poziv, da se politički aktivira, u kojem mu je rastumačio, da je to u tadašnjim prilikama nemoguće, i uputio na Račkoga za daljnje razjašnjenje. Drašković se zaista obratio Račkom, v čemu svjedoči pismo Račkog Strossmayeru od 10. III. 1887.⁴¹ Kopija tog pisma Draškoviću nalazi se u Arhivu Akademije (rukom Cepelića).

Narodna biblioteka Vitezić u Vrbniku čuva 18 Strossmayerovih pisama Dinku Viteziću (1888-1904).⁴² Uz pisma se nalazi dopis Jugoslavenske akademije (20. III. 1906), kojim vraća upravi Narodnog doma »Vitezić« u Vrbniku 19 (!) Strossmayerovih pisama, poslanih »da ih uzmognemo prepisati i pohraniti među spisima blagopokojnog biskupa.« Danas se u Arhivu Akademije nalazi samo prijepis pisma od 5. IV. 1889.

Iz Zadra je javila jedino Naučna biblioteka, da posjeduje jedno Strossmayerovo pismo Mariji Ružički-Strozzi od 19. VIII. 1900.

U Dubrovniku nađene su jedino u Klerikatu dominikanskog samostana 4 Strossmayerove zahvale na čestitke iz 1898/9.

Bogišićeva knjižnica u Cavtatu ima 5 Strossmayerovih pisama Baltazaru Bogišiću⁴³ (o Tkalčićevoj knjižnici i crnogorskim poslovima) i jedno Crkovinartstvu u Dubrovniku (zahvala na čestitki 21. II. 1888), i jedan Bogišićev telegram na latinskom, također povodom Strossmayerove zlatne mise.

Državni Arhiv u Sarajevu javio je, da posjeduje stanoviti materijal u vezi s osnivanjem nove katoličke hierarhije 1881 i u vezi sa zaprekama, da Strossmayer obavi posvećenje sarajevskog nadbiskupa. Postoji također izvještaj o hodočašću 1881 u Rim i o radu na uvođenju slavenske liturgije.

U arhivima samostana franjevačke provincije Bosne Srebrene (Fojnica, Visoko, Kreševo, Sutiska, Tolisa) čuvaju se poneka Strossmayerova pisma.

³⁹ R. Wissert, Arhiv Ivana Kukuljevića Sakcinskog. Arhivist, Beograd 1952, sv. 1.

⁴⁰ Rad JAZU 109, 1892.

⁴¹ Arhiv obitelji Lubienski.

⁴² 14. II. 1888, 23. III. 1889, 5. IV. 1889, 23. III. 1890, 25. XII. 1892, 28. II. 1893, 12. II. 1894, 1. I. 1894, 7. II. 1895, 25. XII. 1895, 7. II. 1901, 23. III. 1901, 22. III. 1902, 29. XII. 1902, 9. II. 1903, 10. II. 1904.

⁴³ 8. III., 25. III., 13. VIII. 1867; 11. VI. 1881, 23. III. 1888.

Tako arhiv franjevačkog samostana u Fojnici ima nekoliko dopisa, koji se odnose na pitanje bosanskih starina, koje je Strossmayer poklonio Akademiji, i na dvije Tizianove slike iz Fojnice.

Arhivsko odjeljenje Državnog muzeja u Cetinju posjeduje 13 Strossmayerovih pisama knezu Nikoli i koncept jednog kneževa pisma Strossmayeru, što je sve objavljeno u Zapisima XIII, i o čemu će biti govora u idućem poglavlju.

U Arhivu Srpske akademije nauka ima 3 Strossmayerova pisma Vuku Karadžiću (1851, 1852, 1862). U Arhivu Istoriskog instituta iste Akademije postoje ova Strossmayerova pisma: 3 Jovanu Ristiću (uz nekoliko čestitaka) od 1. I. 1871 (o glasovima da Srbija radi na tome da dobije Bosnu i Hercegovinu), od 28. III. 1871 (o svom putu u Peštu i razgovorima s Andrassy-em) i od 10. IX. 1880 (da se Daničića ne bi pozvalo u Beograd, kako bi mogao nastaviti rad na Rječniku); 1 knezu Milanu od 10. IX. 1880 o Daničiću (u Arhivu JAZU) i 1 nepoznatom adresatu od 25. XI. 1871 o položaju Katoličke crkve u Srbiji. Od pisama upućenih Strossmayeru ima jedan Ristićev koncept od 14. III. 1871, u kojem izražava suglasnost s njegovim idejama o jedinstvu. Osim toga postoji pismo mitropolita Mihajla J. Ristiću, kojim dostavlja koncept svojeg odgovora Strossmayeru od 11. II. 1871 (koncepta nema), Tončićev izvještaj o sastanku sa Strossmayerom u Beču, gdje se govori o Strossmayerovu gledištu na želju Srbije da prisajedini sebi Bosnu i Hercegovinu, i pismo arhimandrita Dučića (15. IX. 1878), u kojem komentira Strossmayerov dopis o uređenju katoličke crkve i škole u Kneževini Srbiji.

Među svim obiteljskim arhivima i zbirkama arhivalija, arhiv obitelji Lubienski je najznačajniji, jer po množini Strossmayerovih spisa dolazi na treće mjesto, t. j. poslije Đakovačkog i Akademijina arhiva.

Članovi obitelji, s kojom je Strossmayer korespondirao pet decenija, jesu ovi: njegova sestra Magdalena Pupić-Strossmayer, udata barunica Unukić, njegova nećakinja Albertina barunica Unukić, udata pl. Adrowski, njen muž Heinrich pl. Adrowski, koji je kasnije svojem prezimenu dodao još i Unukić, i njegova djeca Mary, Albert i Zlata. Danas je na životu još jedino Zlata pl. Adrowski-Unukić, udata grofica Lubienski. Njenom susretljivošću bilo je moguće popisati Strossmayerov fond, koji se sastoji isključivo od pisama. Fond je trebalo najprije srediti, jer su pisma upravljena Strossmayeru bila još u paketima, kako ih je zapečatio sam Strossmayer, napisavši na njima, da imaju biti predana Albertini Adrowski, kao što je poslije njegove smrti bilo i učinjeno. Kako je u tom fondu pronađen stanovit broj pisama, koja se ne odnose na obitelj Adrowski-Unukić, to se on može podijeliti na korespondenciju s članovima obitelji i na korespondenciju s ostalima.

Korespondencija s članovima obitelji Adrowski-Unukić dijeli se na dva dijela: na Strossmayerova pisma i pisma njemu upućena, kojih ima mnogo više, jer ih je on očividno mnogo bolje čuvao. Strossmayerova pisma su autografi, a upravljena su: Magdaleni (1, 1894), Albertini (208, 1871—1905), Heinrichu (1, 1894), Zlati (6, 1903—05). Pisma upućena Strossmayeru potječu od Magdalene (136, mnogo nedatiranih, dok su granične godine datiranih 1879—1901), Alber-

tine (983, uglavnom nedatirana, granične godine datiranih 1868—1905), od Heinricha (61, 1882—1905), Mary (51, 1893—1905), Alberta (14, 1892—1905) i Zlate (3, 1902—05). Ovi brojevi pisama, osobito od Albertine, su približni, jer može biti, da bi kod ponovnog sređivanja varirali, iako samo neznatno. Osim pisama ima još 28 telegrama i 6 razglednica upućenih Strossmayeru.

Značenje ove korespondencije je veliko. Ona daje u prvom redu detaljan uvid u prilike svakodnevnog Strossmayerova privatnog života, o čemu (osim Vidinovićeve knjižice o njegovim posljednjim danima) nema gotovo izvora. U Strossmayerovim pismima Albertini ima vrlo zanimljivih podataka i o političkom i javnom životu. Po broju danas poznatih i sačuvanih pisama Strossmayera jednom adresatu Albertina dolazi odmah poslije Nikole Voršaka (208: 235). Još je izrazitiji slučaj s njenim pismima. Zajedno s onima, koja se nalaze u Arhivu Akademije, pisama od Albertine ima preko jedne tisuće. To je za trećinu više od prvog autora do nje: Koste Vojnovića (630, u Arhivu Akademije i Sveuč. knjižnice). Ipak treba primijetiti, da će Albertinina pisma historičar moći samo s velikom poteškoćom upotrebiti, jer su gotovo sva bez datuma. Što to znači kod tolike množine, može sebi predstaviti samo onaj tko je već jedamput pokušao rekonstruirati slijed zbivanja iz nedatiranih pisama.

Ima još pet osoba, koje također u neku ruku idu u krug obitelji Adrowski-Unukić, a pisale su Strossmayeru. To su pomoćnice barunice Magdalene Unukić: Adela Narančić (10, 1882—84), Jenny Rast (14, 1891—93), Berta von Vieten (8, 1894) i Josipa Janda (47, 1896—1905), te odgojiteljica djece obitelji Adrowski Suzana Lillek (5, 1894—96). Ima i 2 pisma potpisana imenom Gizela (4 pisma iz Beča također s potpisom Gizele nalaze se i u Arhivu Akademije), ali se nije moglo ustanoviti tko je ona.

Na kraju treba još spomenuti, da od članova obitelji, osim Albertine, ima i u Arhivu Akademije 6 pisama od Magdalene Unukić i 6 od Heinricha Adrowskog. Ondje su također zastupane sve pomoćnice i odgojiteljica. Ta su pisma sigurno na neki način zaostala izvan onih skupina određenih za obitelj i tako dospjela s glavninom ostavštine u Akademiju.

Kao što su neka pisma obitelji Unukić-Adrowski došla pomutnjom u Arhiv Akademije, tako ima stanovit broj pisama, koja su na isti način dospjela u ovaj obiteljski arhiv. Njegovu pravu dragocjenost predstavljaju 2 originalna pisma Franje Račkog Strossmayeru (10. III. 1887 i 29. III. 1888), za koja Šišić također nije znao pa ih nije ni objavio u KORS. Zatim su tu 2 pisma Koste Vojnovića (21. VI. 1890 i 17. V. 1899) i 4 biskupova tajnika Milka Cepelića (1887—1900).

Vrlo vrijednu skupinu predstavlja 21 autor, svaki sa po jednim pismom. Navode se alfabetiskim redom i s godinom datuma: Julija Arnberg — 1876 (bez početka), Beer J. Ludwig — 1901, Donegani — s. d. (to pismo, u kojem su se nalazile karikature Doneganija, u međuvremenu je izgubljeno), grofica Draškovich — 1890, Kaiser Josef — 1891, Kallivoda dr. Josip, fizik Virovit. županije — 1871, Kiesewetter Olga — 1890. Kulmer Alexandrine — 1896, Lex de Marie

— 1884, Manzoni Alojzije — 1902, Marčelić J. biskup — 1899, Milinović, nadbiskup — 1899, Milinović, nadbiskup barski — 1890, Minghetti Laura — sine anno, Mur de A. — 1887, Normann Anna — 1878, Pilar Drago — 1892, Rieger dr. — 1882, Roth Oberlieutenant — 1888, Troubetskoi Lise — s.d., Vogri Hrabroslav Otmar, kapelnik — s.d., Zechmeister — 1884. Osim toga, u taj fond je putem poklona dospjela Strossmayerova zahvala grofu Miroslavu Kulmeru na novogodišnju čestitku od 6. I. 1885.

U arhivu obitelji Brlić u Brodu čuva se 68 Strossmayerovih pisama Andriji Torkvatu Brliću. Kako nisu javljeni datumi ovih pisama, ne može se reći, kakav je odnos između njih i onih 38 objavljenih u Građi za književnost hrvatsku 1948. Kao interesantnu činjenicu treba istaknuti, da je Ignjat Brlić u pismu od 5. IV. 1877 (u Arhivu Akademije) javio Strossmayeru, da mu šalje 6 njegovih pisama bratu Andriji Torkvatu iz kolovoza i rujna 1849. Danas se u Arhivu Akademije nalazi 7 Strossmayerovih pisama A. T. Brliću.

U Zagrebu ima još nekoliko privatnika, koji posjeduju Strossmayerova pisma. Tako se u ostavštini Benka Horvata nalazi stanovit broj pisama Nadi Pruckner, sestri Benka Horvata, i eventualno majci, ali nije moguće ustanoviti, ni koliko tih pisama ima, ni iz kojeg su vremena. Od 4 Strossmayerova pisma Stjepanu Radiću iz 1896 dva se nalaze kod obitelji Radić, a dva kod ing. Košutića. Jedno Strossmayerovo pismo (9. II. 1893) Ksaveru Šandoru Đalskom nalazi se kod obitelji Glaser-Đalski.

U ostavštini Antuna Grškovića u Krku nalaze se 33 Strossmayerova pisma rimskom kanoniku Ivanu Črnčiću (1880—90). Budući da se u Arhivu Akademije nalazi do 70 Črnčićevih dopisa, a svega 5 Strossmayerovih odgovora, to je ovaj fond vrlo važan. Iz njega se vidi Strossmayerov stav prema Vatikanu u to doba, a ima dakako podataka i o zavodu sv. Jeronima, umjetninama, slavenskoj liturgiji i slično.⁴⁴

⁴⁴ Pisma je priredio za štampu prof. Vjekoslav Štefanić. Od njega i potječu navedeni podaci.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB